

Bartha Eszter

***Egy szabálytalan szociológuspálya
Rézler Gyula és a magyar társadalom-
tudomány¹***

Abstract

In the 20th century Central European history it is unfortunately not surprising if a scholar is forced into exile and he or she can complete an academic career in a country far away from the place where the research has been started. Gyula Rézler was relatively fortunate in this respect because after the change of regimes he was invited to Hungarian universities, later he even resettled in Hungary and as a belated recognition, he was elected a member of the Hungarian Academy of Sciences. His most important achievement in Hungarian sociology is that he has laid the foundation of the scientific methodology of the Hungarian labor history and he elaborated the methods which the researchers use even today. He conducted this research still in Hungary, further in a period when labor history was mistaken for „Communism”, and any form of the political left was connected with the short-lived Hungarian People's Republic. A considerable political and human courage and commitment was needed for a young man of „bourgeois” descent to choose the formation of the Hungarian working class for his topic of dissertation and continue the research with the mapping of the work and life conditions of the contemporary workers. He also elaborated a method for data collection, which served as a model for later factory case studies. Rézler was a left-wing thinker but he was never a Communist; as his study on the Soviet peasantry demonstrates, although he recognized certain social achievements of the Soviet regime, he clearly recognized the social and human consequences of the dictatorship and the omnipotent state violence and control. With the hardening of the Hungarian Stalinist dictatorship led by Mátyás Rákosi Rézler had to leave the country, and he continued his scholarly career in the United States. The article introduces his life, his labor research, his political and academic thinking and his impact on the Hungarian labor sociology. His results in the establishment of the Hungarian labor history and his commitment to academic objectivity remain to be remarkable achievements even if this ethos could not be reconciled with the social and academic climate of the postwar era in Central Europe.

Keywords: Gyula Rézler; Hungarian labor sociology; historical objectivity; labor studies; working-class communities; survey; ethnography;

---

¹ A kutatás az NKFI-OTKA által támogatott K 120010 sz. *Az ipari munkásság alakváltozása: Az 1990 utáni szakmunkásréteg társadalmi-politikai tagozódása Németországban és Magyarországon* c. projekt keretében valósult meg, vezető kutatója Bartha Eszter.

Rézler Gyula pályája és tudományos portréja nyugat-európai és angol-amerikai szemmel nézve szabálytalan, kelet-és közép-európai sorsként azonban – sajnos – kevésbé szokatlan. Olyan korban fordult a szociológia és azon belül a munkástörténet, munkáskutatás felé, amikor ezt, mint tipikus „baloldalinak” tekintett témát az uralkodó közhangulat és intézmények nem nézték jó szemmel. Magyarországi tudományos működése aztán egy olyan korszakban szakadt meg, amikor a szociológiát magát is gyanús, „polgári” tudománynak vélték, illetve nemcsak a jobboldali és liberális eszméket bélyegezték rendszerellenesnek, hanem a baloldali eszmerendszert is alaposan megcsonkították, a kialakuló egy-személyes diktatúra legitimációs igényeinek megfelelően „fazonírozták”. Az 1948-tól kibontakozó és egyre jobban keményedő, Rákosi Mátyás vezette diktatúra természetesen az embereket sem kímélte; a régi rendszer hívei vagy annak kivételezett csoportjai mellett az „elhajló” baloldaliakat is következetesen üldözték, és végül a párt soraiban is megtalálták az ellenséget. Az „árulóknak” vagy inkább riválisoknak tekintett kommunis-tákkal, ha lehet, még kegyetlenebbül számoltak le, mint a Horthy-korszak privilegizálnak tekintett rétegeivel, akik, ha a vagyonukat nem is, de sokszor az életüket megőrizhették. Ez, persze, nem jelenthetett nagy vigaszt azoknak, akik a politikai baloldal minden irányzatát össze-mosták a sztálinista diktatúraként ismertté vált rendszerrel.

Annak ellenére is így volt ez, hogy a két világháború közötti Magyar-országban az illegalitásba menekülő kommunisták meglehetősen marginalizált és kis létszámú csoportot jelentettek; a kortárs baloldal történetét meghatározta a törvényes kereteken belül gondolkodó szociáldemokrácia. Ennek emlékét sikerült az államszocializmus idején hosszú idő-re kiradírozni a nemzeti emlékezetből, vagy legalábbis a kommunista legi-timációs igényeknek megfelelően meghamisítani a politikai baloldal törté-netét. Az államszocializmus bukása után megint divat lett minden balolda-liságot összemosni a gyűlölt diktatúrával; ekképpen ma már sokszor szinte szitokszónak számít a baloldaliság annak ellenére, hogy ez különböző idő-szakokban nagyon eltérő politikai kötődést és meggyőződést jelenthetett. Az alábbiakban megkísérlem felvázolni egy olyan közép-európai tudós portréját, aki mindenkor igyekezett megőrizni tudományos függetlenségét, autonómiáját, annak ellenére, hogy mindenkor vállalt „ellenzéki” politikai meggyőződése meglehetősen rögzössé tette, majd később végleg ellehetet-lenítette akadémiai érvényesülését Magyarországon.

Rézler Gyula több szempontból is megfelelő alanya lehetett volna a diktatúra keményedésével elkezdődő, széleskörű politikai tisztogatások-nak; ha baloldali szimpátiákat dédelgetett is, soha nem volt kommunista, ráadásul a Horthy-korszak gazdaságigazgatásában is dolgozott (igaz, ké-sőbb „baloldali tendenciái” miatt az állami szolgálatból eltanácsolták), és, noha a Szálasi-uralom idején maga is bujkálni kényszerült, mégis eleve gyanús, „polgári” elemnek számított. Szerencséjére közvetlenül a

letartóztatása előtt egy tájékozottabb ismerőse figyelmeztette, hogy koncepció per készül ellene, azzal a váddal, hogy az Egyesült Államokban élő, a Columbián tanító féltestvérének kémkedett; így idejében el tudott menekülni az országból.² Magyarországi szociológiai tevékenysége ezzel megszakadt; a munkáskutatásra pedig egészen a kádári népfrontpolitika meghirdetéséig rányomta a bélyegét a szigorú ideológiai kontroll, ami dogmává merevítette, hogy a munkásosztály egységes, forradalmi tudatú és a szocializmusban uralkodó osztály. Ha a tudományos munkáskutatás ellentmondott ezeknek a téziseknek, annál rosszabb volt a munkáskutatónak, hiszen az így felépülő ideologikus és idealizált munkáskép egyúttal a rendszer legitimációs ideológiájául is szolgált.

A kádári diktatúra felpuhulása valamelyest lazított a szigorú ideológiai dogmákon; az 1970-es években Rézler Gyula egyes, a munkáskutatást megalapozó szövegei megjelentek a *Magyar munkásszociográfiák 1888–1945* című kötetben, amelyet Litván György szerkesztett,³ 1972-ben pedig megjelent a *Szociológiában* egy tanulmánya,⁴ amely kritikailag ismerteti a két világháború közötti magyar munkáskutatást, és a historiográfia tükrében keresi a helyét saját munkásszociológiai teljesítményének. Az ideológiamentesebb munkáskutatás irányába tett engedményt nemcsak az mutatja, hogy korábban kiátkozott szerzők is publikálásra kerülhettek Magyarországon: az 1980-as évek közepén még egy, az Egyesült Államokban működő professzort, Michael Burawoyt is beengedtek az országba, aki egy észak-magyarországi gyárban tanulmányozta a szocialista munkaszervezés működését és fogadtatását a munkások körében.

Rézler Gyula végső hazatérésére azonban jóval a rendszerváltás után került sor (több barátja is igyekezett őt lebeszélni erről a lépésről).⁵ Megkésett elismerésként 1998-ban a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta Rézler Gyulát, aki hazatelepülése után rendszeresen tartott egyetemi előadásokat Magyarországon, például a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Utolsó előadását *Az ipari viták békés megoldása* címmel halála előtt két nappal tartot-

---

² *Beszélgetés Rézler Gyulával.* Kérdező: LENGYEL György. Szociológiai Szemle, 2002, 1. sz., 77–84.

³ LITVÁN György (szerk.): *Magyar munkásszociográfiák 1888–1945.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. Ebben jelentek meg részletek Rézler Gyula alábbi munkáiból: *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914; A magyar gyári munkásság - Szociális helyzetkép; Egy magyar textilgyár munkástársadalma.*

⁴ RÉZLER Gyula: *Magyar város-és üzemszociográfia a két világháború között: mérleg és visszatekintés.* Szociológia, 1972. 4. sz. 556–569. Lásd még a rendszerváltás után megjelent tanulmányát, amikor a régi ideológiai kényszerek már nem érvényesültek: *Munkásszociográfiák a két világháború között.* Szociológiai Szemle, 1994, 1. sz., 155–160.

⁵ TÓTH Pál Péter: *Rézler Gyula (1911. május 31.–2001. október 29.)* Szociológiai Szemle, 2002. 1. sz. 85–89.

ta a Műegyetemen.⁶ Egyetemi előadásaira éppolyan lelkiismeretesen készült, mint ahogyan élete minden munkáját végezte; ehhez az előadáshoz is írt vázlatot. Rézler Gyula 2001. október 29-én halt meg. Emlékét nemcsak tudományos munkássága, hanem a róla elnevezett Alapítvány is őrzi, amely magyar diákok munkájához nyújt további ösztönzést, anyagi támogatást. Ha már a tudós életművének megőrzéséről van szó, feltétlenül meg kell említeni Tóth Pál Péter nevét, aki még az Egyesült Államokban találkozott és barátkozott össze Rézler Gyulával, és a tudós halála után több kötetet is összeállított a műveiből, hogy a magyar közönség is megismerkedhessen ennek a páratlanul gazdag és színes életműnek az egyes, hazánkban a történelem fordulatai miatt sajnos jórészt ismeretlen részleteivel.⁷

Több oka is van annak, hogy az alábbiakban csak Rézler Gyula magyarországi tevékenységét ismertetem, azon belül is elsősorban a munkáskutatást. Miután doktorátust szerzett az Egyesült Államokban is, figyelme a munkatudományok és a munkajog felé fordult, és a Loyola University of Chicago professzoraként működött (az Institute of Industrial Relations kutatási intézményben). Ezután munkaügyi döntőbíróként, arbitráorként tevékenykedett, munkaügyi kérdésekkel foglalkozott, de a szigorúan vett munkáskutatást már nem folytatta.⁸ Tanulmányomban tehát nemcsak azért fókuszálok Rézler Gyula magyarországi pályafutására, mert az kötődött közvetlenül Közép-Európához, hanem azért is, mert a hazai társadalomtudományba elsősorban azzal írta be a nevét, hogy megalapozta a magyar tudományos munkáskutatást.⁹ A dolgozat az alábbiakban bemutatja, hogyan jutott el Rézler Gyula a munkáskutatáshoz, milyen intézményekben dolgozott, melyek a legfontosabb munkái és miért fontosak ezek, majd pedig a legvégén megkísérlem röviden felvázolni, mit tanulhat a mai munkáskutatás Rézler Gyulától, illetve egy pillanatképet adok a hazai munkástörténet-írás mai állapotáról.

---

⁶ Uo.

⁷ TÓTH Pál Péter (szerk.): *Rézler Gyula válogatott tanulmányai 1938–1944*. Gondolat, Budapest, 2005; TÓTH Pál Péter (szerk.): *Válogatás Rézler Gyula 1932 és 1999 között megjelent írásaiból*. Rézler Gyula Alapítvány–Gondolat Kiadó, 2011. Rézler születésének századik évfordulójára kötet is készült a Rézler–ösztöndíjasok munkáiból: JANKY Béla (szerk.): *Szervezet, konfliktus, mediáció: Tanulmányok a 100 éve született Rézler Gyula emlékére*. Rézler Gyula Alapítvány–Gondolat Kiadó, 2011. Az MTA Székházában a IX. Osztály Emlékülésére a Rézler–centenárium alkalmából 2011. május 27.-én került sor, Pálinkás József professzor, az MTA Elnökének védnökségével. A konferencia levezető elnöke Tóth Pál Péter volt, a bevezető, megnyitó előadást Török Ádám osztályelnök akadémikus tartotta.

⁸ TÓTH (2002).

⁹ A Rézlerrel egyébként nem rokonszenvező Huszár Tibor is külön fejezetben foglalkozik Rézler munkásszociológiájával. HUSZÁR Tibor: *A magyar szociológia története*. Osiris, Budapest, 2015, 156–166. Lásd még Litván György jóval objektívebb előszavát: LITVÁN (1974): 5–14.

Rézler Gyula 1911. május 31-én született Miskolcon, polgári családban. Édesapja költő volt. Az elemi iskoláit szülővárosában, a gimnáziumot viszont már Budapesten végezte. 1929-ben érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait és egyben tagja volt az Eötvös Collegiumnak. Innen éppen azért távolították el, mert túlságosan baloldalinak vélték (Schöpflin Gyulával állt kapcsolatban).¹⁰ 1929-ben lett a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) lapjának, az *Egyetemi Híradónak* a szerkesztője, amelyet 1936-ig szerkesztett, és amelyben sok írása megjelent. Érdekes egy pillantást vetni ezekre a korai cikkekre, amelyekből már kibontakozik egy széles látókörű, társadalmilag és emberileg elkötelezett, mindenkor az objektív tudományosságra törekvő fiatalember arcképe. Rézler Gyula több írásában szóvá tette a protekciózás rossz hazai gyakorlatát, amely megfosztja a tehetséges, ám jó összeköttetésekkel nem rendelkező diplomás fiatalokat az érvényesülés lehetőségétől. Hasonlóan keményhangú kritikával illette a magas diplomás munkanélküliséget, azt a tényt, hogy sokszor képzettségen aluli munkát kell elvállalniuk azért, hogy meg tudjanak élni.¹¹ Ez, ha napjaink állapotára gondolunk, ma is nagyon aktuális társadalomkritika.

Miközben Rézler egy olyan korszakban szocializálódott, amely születésétől kezdve markánsan jobboldali, nacionalista és antidemokratikus volt (legjobb esetben is a felemás parlamentarizmus jellemezte), és amely a keresztény–nemzeti gondolatot és a revansizmust tűzte zászlajára, nem maradt közömbös a korszak visszáságai iránt. Egy recenzióban például szóvá tette, hogy a román földszerzés már Trianon előtt megkezdődött, amelyért a magyar politika rövidlátását s a magyar uralkodó osztályok önzését okolta. Arra is rámutatott, hogy nem egészséges a latifundium, a nagybirtok – nemcsak azért, mert ezen a címen veszítették el a magyar nagybirtokosok erdélyi területeiket, hanem azért is, mert ez örökös földínségre kárhoztatja a magyar kis- és középparasztot.¹² Rézler már akkor megfogalmazta egy igazságosabb társadalom eszméjét, amikor ez éppen, hogy nem a karrierjét segítette elő, hanem egyenesen akadályozta az érvényesülést.

1938 fontos dátum volt Rézler Gyula életében. Ekkor doktorált társadalomtörténetből a szegedi egyetemen, majd 1941-ben államtudományi doktorátust is szerzett a pécsi egyetemen. Ekkor kezdett el dolgozni a Miniszterelnökség Gazdaságkutató Osztályán, ahol minden alkalmat megragadott, hogy folytassa a doktori disszertációjában már megkezdett munkáskutatást.¹³ Ez a munka *A magyar nagyipari munkásság kiala-*

¹⁰ Beszélgetés Rézler Gyulával (2002).

¹¹ A cikkeket újraközli: TÓTH(2011). Lásd pl.: *Betöltik a gyakornoki állásokat; Veszélyben a diploma; Kálváriás diploma.*

¹² A cikket újraközli: TÓTH (2011): 36–38, *A múlt hibái – a jövő tanulságai.* BARÓTHY József: *Magyar föld román kézen.*

¹³ RÉZLER (1972).

kulása 1867–1914 címmel 1938-ban meg is jelent,¹⁴ majd másodszor is kiadta 1945-ben a Faust Könyvkiadó. Rézler Gyula így vallott kapcsolatáról Fauszt Imrével egy interjúban, amelyet Litván György készített vele, és amely meg is jelent a *Szociológiai Szemlé*ben 2002-ben: „Én, mondom, szociáldemokrata tendenciájú voltam, és a Fauszttal működtem együtt, akit a rendőrség állandóan piszkált a '19-es működése miatt.”¹⁵ Rézler a beszélgetés tanúsága szerint Szekfű Gyulának javasolta, hogy megírja a magyar munkásság kialakulásának történetét, akit egyébként nagyon tisztelt, ám kora legrangosabb történésze túl nagyra gondolta ezt a feladatot a fiatal aspiráns számára. Az is igaz azonban, hogy amikor Rézler végül befejezte a munkát, Szekfű elismerte tudományos teljesítményét. Rézler a maga elé tűzött tudományos feladatot valóban olyan felkészültséggel, alapossággal és a történeti objektivitás módszerével végezte el, amellyel egészen új alapokra helyezte az addig főleg szociográfiákból, pillanatfelvételekből és jórészt politikai szándékkal írt cikkekből álló, a munkásélettel foglalkozó irodalmat. Forrásai a korabeli statisztikák, folyóiratok és más kiadványok, de érdemes itt is kiemelni történeti érzékét és forrásérzékenységét. Az angol munkáskutatás kiemelkedő alakja, Edward P. Thompson előtt felfedezte a rendőrségnek a munkásmozgalomról a belügyminisztériumhoz felterjesztett titkos jelentéseit, amelyeket felhasználott munkájához.

Rézler külön fejezetekben tárgyalta a magyar gyáripari munkásság kialakulását, a külföldi szemrendszerek hatását, a munkásság helyét a társadalomban, politikai szervezkedéseiket, szociális helyzetüket, a szakszervezeti mozgalom kialakulását és a választójogért vívott harcot – majd a Tisza alatt megélt csalódást, ami magyarázza a magyar munkásság Tisza-gyűlöletét. Rézler Gyula fontos megállapítása, hogy a korabeli magyar munkásság nemzetiségét, származását, vallását, szakértelmét és politikai tudatát (régí szóval öntudatosságát) tekintve igen heterogén; mint ahogyan az sem véletlen, hogy külföldi (elsősorban német) közvetítéssel jutottak el hozzájuk az új baloldali, marxista, szociáldemokrata, stb. eszmék. Rézler Gyula elsőként tanulmányozta tudományosan a munkásság belső rétegződését és heterogenitását. „A munkásság öntudatosodásának első jele saját maga és saját munkájának a megbecsülése”¹⁶ – írja Rézler. Ezután következik a politikai érvényesülésre való törekvés, amelynek fő célja gazdasági jólétük elősegítése. A jobb életre való törekvésben azonban szerepet kap a munkásművelődés, az ön-és továbbképzés lehetőségeinek feltárása és kihasználása, a kulturális fejlődés.

Rézler komoly társadalmi empátiával, szociális érzékenységgel ír a munkásokról, ez azonban nála korántsem jelenti az érzelmes túlzásokat,

¹⁴ RÉZLER Gyula: *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914*, Rekord Kiadó, Budapest, 1938.

¹⁵ Beszélgetés Rézler Gyulával (2002): 265.

¹⁶ RÉZLER (1938): 50.

vagy a tendenciózus leírásokat a munkásnyomorról. A munkásbérek és az élet költségeinek a felsorolása, az életszínvonal alakulásának objektív elemzése sokkal szemléletesebb, mint egy-egy eseti leírás a munkásélet nehézségeiről, a munkássors embertelen voltáról. Rézler azt is leírja, hogy a szervezkedés első lépése, a munkásegyletek és később a szakszervezet eleinte csak a legfontosabb egzisztenciális problémák megoldására törekedtek; hiszen egy baleset vagy az állás elvesztése hajléktalanságba és éhhalálba is dönthetett egy munkáscsaládot. Az is fontos megállapítás, hogy a női munkások között jóval kevesebb volt a szakképzett, mint a férfiak között, és ezért a bérük is magasan alatta maradt a férfiakénak.

Mérleget vonva a munkásság politikai szervezkedéséről, Rézler megállapítja, hogy az 1867 és 1905 közötti időszakot elsősorban a közjogi kérdésekért vívott küzdelem jellemezte, „ennek folytán a munkásság nem látta érdekeit és elveit a politikai életben eléggé megvédettnek és képviseltnek. Talán ez a körülmény magyarázza meg a nagy erőfeszítéseket, az el nem lankadó buzgalmat, amellyel a munkásosztály parlamenti képviseltetése érdekében az általános titkos választójogért vívott harcát egészen a világháború kitöréséig végigküzdötte.”¹⁷ Tegyük ehhez hozzá a jól ismert folytatást: az első világháború szörnyű szenvedései tovább radikalizálták az amúgy is csalódott és elkeseredett munkásmozgalmat, és a folyamatosan balra tolódó közhangulatnak is fontos szerepe volt a Tanácsköztársaság kikiáltásában.

Rézler Gyula következő, itt megemlítenő munkája a szerkesztésében megjelent *Magyar gyári munkásság – szociális helyzetkép* című kötet, amelyben három írást tett közzé: A magyar gyári munkásság; Textilgyári munkások; Cukorgyári munkások.¹⁸ Ezek az írások alapozták meg azt a kutatási módszert, amely majd az *Egy magyar textilgyár munkástársadalmában*¹⁹ bontakozik ki igazán, és amely későbbi hasonló vizsgálatok modelljéül is szolgál. Ez a munka a harmadik, de egyben a legkidolgozottabb esettanulmánya a témakörben – a *survey* módszert már alkalmazó, első ilyen munkája 1938-ban jelent meg a *Kelet Népe* hasábjain.²⁰

Mielőtt ismertetnénk az *Egy magyar textilgyár munkástársadalmát*, amelyet Litván György is beválogatott a korszak kiemelkedő munkásszociográfiái közé, érdemes néhány szót szólni a Rézler Gyulát ért tudományos hatásokról. A tudós életét itthon legbehatóbban tanulmányozó kutató, Tóth Pál Péter szavai szerint Rézler sokat köszönhetett Dománovszky Sándornak, akinek módszertani következetességét, igényességét

¹⁷ Uo. 224.

¹⁸ RÉZLER Gyula (szerk.): *Magyar gyári munkásság – szociális helyzetkép.* Budapest, 1940.

¹⁹ RÉZLER Gyula: *Egy magyar textilgyár munkástársadalma.* Budapest, 1943. A Magyar Ipari Munkatudományi Intézet sorozatának első kiadványa.

²⁰ RÉZLER Gyula: *A téglagyári munkások szociális helyzetképe.* Kelet Népe, IV. évf. 11. sz. (1938 november), 362–372.

a saját kutatási krédójává is emelte.²¹ Ezenkívül jó viszonyt ápolt Surányi-Unger Tivadar akadémikussal, akinél államtudományból doktorált, és aki előszót is írt a *Magyar gyári munkásság* című kötetbe. Rézler erre így emlékezett vissza: „Igen, mert tudniillik a Surányi-Unger az nagyon okosan azt nézte, hogy mit tudnak, nem törődött azzal, hogy az egyik radikális. Én voltam akkor a legradikálisabb ottan és...”²²

A Kammer–textilgyárba való bejutást egy ismeretség könnyítette meg Rézler számára (és aki kutatott napjainkban üzemekben, gyárakban, az tudja, hogy az első – és sokszor leküzdhetetlen nehézség – a terepre való bejutás). Kammer Éva, a Kammer Textilgyár tulajdonosának lánya egyetemi kollégája volt Rézlernek, és sokat tett azért, hogy a gyárban javítsák a munkások szociális helyzetét és életkörülményeit. Kammer Éva további reformokat tervezett, és Rézlert bízta meg a kb. 1.000 dolgozó munkafeltételeinek és társadalmi viszonyainak felmérésével.²³ Rézler az adatfelvétel folyamán kidolgozott egy tudományos módszert, amely a *survey* (kérdőíves felvétel) alkalmazását kombinálta az etnográfiai megfigyeléssel, életút-interjúkkal – vagyis azzal a technikával, amit ma is széles körben alkalmaznak a munkáskutatók.

Az adatfelvétel kiterjedt a település és az üzem sajátosságaira, a gyár-ipar munkástársadalmára, a munkafeltételek alakulására, az üzemek szociálpolitikájára, az érdekképviselőkre és a szervezkedésre, a munkásság lakás-, családi, gazdasági és kulturális viszonyaira. Rézler például azt az összefüggést is meglátta, hogy szemben a közhiedelemmel, nem a legszegényebbeknek volt több gyermekük; a dolgozó munkásnők nem is engedhették meg maguknak, hogy sokáig otthon maradjanak, és a legalul lévők sokszor maradtak egyedül. Rézler arra is kitért, hogy csak a legjobban fizetett szakmunkások engedhették meg maguknak azt, hogy gyermekeiket tovább taníttathassák, és ezáltal lehetővé tegyék számukra a munkássorsból való kitörést; Rézler itt egy szociálisan érzékenyebb oktatáspolitikában látta volna a megoldást. Miközben természetesen pontosan és módszeresen leírta a gyár által bevezetett szociális intézkedéseket, azzal a korban „radikálisnak” számító gondolattal zárta művét, hogy a munkások helyzetének javításához elengedhetetlen egy átgondolt, nemzeti keretek között megfogalmazott munkáspolitikai: „Márpedig az ipari munkásság gazdasági helyzetét karitatív alapon jelentősebb mértékben alig lehet megjavítani, hanem csakis céltudatos állami szociálpolitika alkalmazásával, annak útján is csak abban az esetben, ha az a termeléspolitikába szervesen illeszkedik”.²⁴ Érdemes egyébként megjegyezni Rézler munkájának elismerését egy olyan korszakban, amikor a neve és szociológiai munkássága ideológiai okok miatt jórészt feledésbe

²¹ TÓTH Pál Péter: *A szociológus Rézler Gyula*. IN: Uő (szerk.) (2005).

²² Beszélgetés Rézler Gyulával (2002): 264.

²³ RÉZLER (1974).

²⁴ Újraközli: TÓTH (2005): 115.

merült Magyarországon: egy 1967-ben megjelent tanulmány ugyanazzal a módszerrel vizsgálta a Kőbányai Textilipar (korábban Kammer-gyár) munkástársadalmát, amelyet Rézler Gyula dolgozott ki.²⁵

Annak ellenére, hogy a Horthy-korszakban „baloldalinak” bélyegezték, és a Gazdaságtanulmányi Osztály felszámolása után eltanácsolták az állami szolgálatból (ezután a Chinoin Gyógyszergyárban dolgozott), Rézler Gyula mindenekelőtt tudós volt és nem politikus. Ahogyan a fentiekből is kiderült, mindenkor a tudományos objektivitást, a bizonyító erejű érvelést, a tudományosan megalapozott és adatokkal alátámasztott bizonyítást tekintette kutatói krédójának. Miközben komoly szociális érzékenységgel fordult a munkásság sorsa felé, soha nem szakadt el ettől az objektív látásmódtól és nem engedett az elsősorban szépirodalmi babérokra igényt tartó, eseti leírásoknak a munkásnyomorról. Keményen bírálta a falukutatókat, amiért nem elég módszeresek, és sokszor társadalmi riportokkal és szubjektív leírásokkal helyettesítik a komoly tudományos vizsgálódást és kritikai elemzést. Még Erdei Ferencnél, akit egyébként nagyra tartott, sem habozott rámutatni az írások belső elmentmondásaira és a definíciók pontatlanságaira. Rézlernél – és ez tudományos program volt nála! – döntő volt az ideológiamentesség és a *módszer* objektivitásának tisztelete. A falukutatókat éppen azért bírálta, mert sokszor hiányzott a tudományos módszer – nem tudjuk meg a másik fél, a szembenálló társadalmi osztályok érveit, mint ahogyan azt sem, hogy mennyire elterjedt a vizsgált, negatív társadalmi jelenség (az egykézés, a hiányos táplálkozás, az alkoholizmus vagy a reménytelen nyomor).²⁶ Rézler Gyula azt is sürgette, hogy más társadalmi osztályok viszonyait – például a középosztályét – is fel kell térképezni a teljesebb kép kialakításához, és nem szabad megelégedni a tudományos bizonyítást nélkülöző, ideológiai indíttatású társadalomkritikával. Ugyanakkor például értékű munkásságával, amellyel megalapozta a hazai munkáskutatást, azt is megmutatta, hogy lehet módszeres empirikus kutatást folytatni Magyarországon is, méghozzá egy olyan témában, ami finoman szólva nem élvezte az akkori politikai hatalmi elit támogatását.

Rézler Gyula régi álma volt egy integrált munkatudományi kutatóintézet létrehozása, amely interdiszciplináris elvek mentén tanulmányozta volna a munkát, belevonva a vizsgálódásba a szociológiát, a közgazdaságtant, a jogot, az államtudományokat és a lélektant.²⁷ Ezt végül 1943-ban sikerült megvalósítani, kevés kormányzati támogatással; az Intézet működését nagyrészt Rézler Gyula maga finanszírozta a Chinointól kapott fizetéséből. Itt is hangsúlyozta azonban az Intézet függetlenségét és

²⁵ RÉZLER (1972).

²⁶ A magyar társadalomleírás kialakulása az elmúlt évtizedben. Újraközli: TÓTH (2011): 38–66.

²⁷ A munkatudomány feladatai Magyarországon. Újraközli: TÓTH (2011): 95–102.

az objektív kutatásra való törekvést, valamint az ideológiai pártatlanságot a – mai szóval – „humánpolitikában”. Az Intézet például munkatársai között tudhatta a kommunista mozgalomban tevékenykedő Hegedüs Andrást és Szűcs Ferencet.

1944-től az Intézet – Rézler Gyulának az 1972-ben, a *Szociológiai Szemlében* megjelent visszaemlékezése alapján – az ellenállási tevékenység fedezékéül szolgált. A németek azonban kész listával rendelkeztek – Hegedüst, aki kérdezőbiztosként vett részt Rézler gyári kutatásaiban, le tartóztatták, maga Rézler Gyula pedig bujkálásra kényszerült.²⁸ Az Intézet összegyűjtött anyagait és könyvtárát eltűzelték a várost a náci rémuralom alól felszabadító szovjet csapatok.

1945 után Rézler még joggal reménykedhetett abban, hogy a kialakuló népi demokráciában neki is mint tudósnek és szociológusnak helye lehet, hiszen a Horthy-korszakban „baloldalinak” bélyegezték. Ekkor írta a „Bevezetés a szociológiába” című, rendszerező munkáját,²⁹ és abban reménykedett, hogy intézetvezetőként helyet kaphat a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Ide azonban nem őt, hanem Szalai Sándort nevezték ki. Az országból való kényszerű távozása előtt Rézler a Pécsi Tudományegyetemen tartott kurzusokat. A *Bevezetésben* Rézler a bemutatott szociológiai elméletek egyfajta szintézisére törekedett, de láthatóan nagy hatást gyakorolt rá a marxizmus, mint módszer szigorú tudományossága, rendszerező hajlama és társadalom-szemlélete okán.

Igen nagy kár, hogy a tudóst az akkori dogmatikus légkörben kirekeszteni és nem befogadni igyekeztek abban a hazában, amelyért annyit tett tudományosan és politikailag. Itt érdemes megemlíteni a „Kiegyezés és Trianon: Szempontok a legújabbkori magyar történelem revíziójához” című írását,³⁰ amelyben lelkiismeretesen igyekszik számot vetni saját fiatalkori nemzeti romantikus eszményeivel – a fasizmus tragédiája után.³¹ Rézler a kiegyezésben véli megtalálni a magyar liberalizmus fő buktatóját. A magyar nemzet, úgymond, egészséges politikai érzékkel elvetette a hanyatló Habsburg Birodalommal való szövetséget, amelyet úgy erőltetett rá egy szűk csoport, amely ezáltal jól fizető állásokhoz jutott az újraszervezett birodalomban. A kiegyezés azonban ellentétes volt az ország nemzeti és gazdasági érdekeivel és konzerválta a Nyugattól való gazdasági függést. Rézler azonban itt túlzottan nemzet-központúan gondolkodik, és nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy Magyarország évszázados gazdasági lemaradásban volt a Nyugathoz képest, és a kiegye-

²⁸ *Első lépések a szociológia terén. Megemlékezés Hegedüs Andrásról.* Újra-
közli: TÓTH (2011): 189–190.

²⁹ Újra-
közli: TÓTH (2011): 119–158.

³⁰ Újra-
közli: TÓTH (2011): 159–168.

³¹ Itt érdemes megemlíteni, hogy Rézler Gyula Harvardon tanító féltestvére szak-
tekinély volt Trianon témájában.

zés lehetőséget teremtett arra, hogy az ország tőkéhez, hitelhez jusson, ami nélkül csak a lakosság embertelen kizsákmányolása árán valósítható meg az erőltetett iparosítás, mint azt a kommunista rezsim példáján is láthatjuk. Rézler sokat írt a magyar ipar fejlesztéséről, mint ahogyan azt is sürgette, hogy a háború utáni szociálpolitika szervesen ágyazódjon bele az állami gazdaságpolitikába. Arra a kérdésre azonban nem válaszolt, hogy miből finanszírozza mindezt egy tőkehiányos ország, amelynek népessége, ipara és közlekedése szörnyű károkat szenvedett a második világháborúban, amelyből vesztesen kerül ki a náci Németország csatlósaként. Talán hasznos lett volna egy szembenézés azzal, hogy kiket terhel a felelősség mindezt – noha Rézler Gyula politikai tevékenysége a háború idején maga is megválaszolja ezt a kérdést.

A tudós 1945-ben megjelentetett egy fontos tanulmányt a munkásosztály felemelkedéséről Európában, amely nemcsak addigi munkáskutatásának egyfajta szintézise, hanem egyúttal jelzi politikai meggyőződését és azt a hitet, hogy a tudományos objektivitás érték lehet a kialakuló új világban.³² Ekkor ugyanis Rézler még optimistán azt gondolta, hogy a győzedelmes munkásosztályt képviselő kommunista párt nem a polgári osztály megsemmisítésére, hanem a békés egymás mellett élésre fog törekedni.

A tanulmány fontos megállapítása, hogy a munkásság élete egész Európában átalakul és közeledni fog a polgári osztály fogyasztásához és életszínvonalához. Az már igazán nem Rézleren múlt, hogy optimista prognózisa tévesnek bizonyult, és az 1948-as hidegháborús fordulat után a kelet-európai kommunista pártok sehol sem a békés egymás mellett élésre, hanem a polgárság és a polgári életforma, ideológia felszámolására törekedtek. Nem menti ezt a törekvést az a tény sem, hogy a rivális baloldali pártokkal és eszmékkel sokszor még kegyetlenebbül számoltak le, mint a pusztulásra ítélt polgársággal. Erről tanúskodik a koncepciók pereke szomorú története és a humán tudományok gleichschaltolása marxista–leninista legitimációs ideológia jegyében. S az sem mentség, hogy a marxizmus létrehozott egy nemzetközileg is számottevő, jelentős eredményeket elérő iskolát.

Hogy Rézler miért nem férhetett bele abba az új kurzusba, ahol nemcsak különböző eszmék, ideológiák, hanem egzisztenciák és sokszor emberi életek is kockán forogtak, arra nézvést érdemes elolvasni *A paraszt Szovjetországban* címmel, 1940-ben megjelent tanulmányát.³³ Rézler, noha baloldali érzelműként ismerhettük meg a Horthy-korszakban, soha nem volt kommunista; a dolgozatban azonban történeti objektivitással látja és láttatja a bolsevik forradalmat. Megállapítja, hogy miközben a nyugat-európai munkásság törvényes eszközökkel is ki tudott harcolni bizonyos engedményeket az államtól és az uralkodó osztálytól

³² *A munkásosztály felemelkedése és az életforma átalakulása Európában.* Újraközli: TÓTH (2011): 103–118.

³³ Újraközli: TÓTH (2005): 163–186.

tálytól, addig Oroszországban erre nem nyílt mód, és ezért –valamint az évszázados elnyomás és földéhség miatt – a parasztságot is könnyű volt radikalizálni és a forradalom mellé állítani, hiszen a polgárháborút döntően a paraszti származású katonák támogatásával nyerte meg a Vörös Hadsereg.

Rézler felvázolja a NEP-korszakot, amely bizonyos lehetőségeket adott a tehetős és középparasztoknak, majd pedig ír a falu–város ellentétről, éppen azért, mert a városiak kapzsinak látták az árujukat az államilag megszabott árak felett értékesíteni kívánó parasztokat. A tanulmányban a kollektivizálás úgy jelenik meg, mint az állam által elgondolt racionális lépés a falu–város ellentét és az élelmezés kérdésének a megoldására; ám ugyanakkor Rézler úgy írja le az állam által indított támadást a falu és a hagyományos falusi élet ellen, ami a mai történelemtan-könyvekben is megállná a helyét. Ritka ilyen objektivitással és széles látókörűen írni egy olyan, tragédiákkal megterhelt folyamatról, amelyről a korban nagyon keveset lehetett tudni (és amelyről még kevésbé lehetett objektíven írni). Rézler történeti érzékét dicséri, hogy *A paraszt Szovjetországban* a mai tudásunkkal is olyan olvasmány lehet, amelyben nem találunk a tényekkel ellenkező állításokat, vagy ideológiai indítatású, az azóta feltárt történeti valóságot elferdítő téziseket (amelyekre pedig jócskán akad példa a kortárs történészek tollából is). Ideológiai pártatlanságának megfelelően Rézler nem hagyja említés nélkül az alfabetizmus felszámolását, az egészségügy fejlődését, az állami szociális intézkedéseket, a parasztok lehetőségét a továbbtanulásra és a paraszti sorból való kiemelkedésre (igaz, miután a kollektivizálás következtében megszűnt a parasztság, mint különálló társadalmi osztály), de nem hallgatja el a kulákság felszámolásának tragédiáját, a hagyományos falusi élet elleni állami agressziót és általában az erőszak és kényszer elterjedését a társadalomban.

Rézler a következő gondolattal fejezi be tanulmányát: *„Felmerül azonban végezetül a kérdés: az orosz földművelő lakosság felemelésére, sorsának javítására nem lehetett volna-e más úton, más eszközökkel törekedni? Ha végighaladunk Dánia, Hollandia vidékén, gazdag, földjeit jól és termékenyen művelő parasztokkal találkozunk, akik önállóak, és saját birtokaikat zavartalanul művelhetik, és a magasabb rendű emberi törekvéseknek szabadon élhetnek. Az orosz földművelők felemeléséhez is feltétlenül szükséges lett volna a mainál sokkal emberibb, szabadabb paraszti életforma megtartása.”*³⁴ Ha mármost egy sokkal későbbi időszakra gondolunk, amikor a magyar mezőgazdaságban keresték az útját egy, a falut érdekeltébbé tevő politikának a gazdasági reformok időszakában, és amely vita végül megalapozott egy sajátos magyar utat, ami lényegesen hatékonyabbá tette a magyar mezőgazdaságot, mint

---

³⁴ Uo. 184.

a szovjet modell,³⁵ akkor profetikusnak kell látnunk Rézler felvetését egy olyan időszakban, amikor a szovjet kollektivizálásról csak töredékes információk juthattak el külföldre. Rézlernek ez a tanulmánya is megmutatja, hogy nemcsak a munkáskutatásban tudta érvényesíteni a történeti szemléletet és az objektív tudományos módszert, hanem olyan témában is tudott máig érvényes történeti leírást és magyarázatot adni, amihez nemcsak a forrás volt kevés a dolgozat megírásának időpontjában, hanem amely téma már akkor is nagyon megosztotta a kortársakat még a politikai baloldal berkeiben is. Noha akkor még nem lehetett előre látni, hogy a szovjet modellt végül Kelet–Közép–Európára is ráerőltetik, Rézler a maga történeti valóságában ragadta meg az orosz falu tragédiáját és a mindenre rátelepedő állami erőszakot – akkor is, ha elismerte a rendszer szociális teljesítményét, ami ma is sok munkából kimarad.

Rézler Gyula sorsa, ahogyan már fentebb jeleztük, szorosan összefonódott a 20. századi magyar történelem tragikus fordulatával, a sztálinista diktatúra megszilárdulásával. A remélt professzori állás helyett a tudósnak végül menekülnie kellett Magyarországról – néhány órával azelőtt, hogy hamis vádakkal letartóztatták volna. Ez a kényszerű emigráció aztán sokáig végképp lehetetlenné tette a tudós hazai elismerését, akinek munkái ráadásul sok mindenben ellentmondtak a kommunista legitimációs ideológiának, hiszen például rámutatott arra, hogy a „*kiszákmányolt*” nagyipari munkásosztály a háború előtt jobban keresett, mint a magyar átlag, és sok nagyvállalat nagylelkű szociális politikát folytatott. Természetesen Rézler, ahogyan már idéztük, elismerte, hogy a vállalati jótékonykodás nem elegendő a munkásság sorsának javításához és a munkásosztály felemeléséhez, amit csak egy átgondolt, nemzeti munkás- és szociális politikával lehet megoldani. Ő azonban – ahogyan a szovjet parasztságról írt tanulmányában is láthattuk – elengedhetetlennek ítélte az emberi szabadság, autonómia és függetlenség megtartását, a szabad választás jogát és lehetőségét, a szólásszabadságot és az önrendelkezés jogát – vagyis általában mindazt, ami menthetetlenül hiányzott a proletárdiktatúraként ismertté vált rendszerből.

Rézler Gyula magyarországi írásai kijelölik a tudós maradandó helyét a szociológiában, akkor is, ha kényszerű emigrációja után nagyrészt külföldön, az Egyesült Államokban élt és alkotott,³⁶ és csak a rendszerváltás után tért vissza tartósan Magyarországra, ahol idős kora ellenére több egyetemen is oktatott. Rézler Gyula Amerikában sem lett hűtlen a munkáskutatáshoz és társadalmi elkötelezettségéhez; vizsgálta például az automatizálás bevezetésének hatását a munkásságra, és megállapította, hogy az különösen negatív hatást gyakorol a betanított- és segédmunkásságra, miközben elmosódik a határ a kék- és fehérgalléros munkaerő

³⁵ Lásd ehhez VARGA Zsuzsanna: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában.* Gondolat, Budapest, 2013.

³⁶ Rézler 1957-ben megkapta az amerikai állampolgárságot.

között, ami csökkent a szakszervezetek befolyását. Tanulságos, hogy jelentősen csökkent a szakszervezeti taglétszám, miközben növekedett a munkahelyi stressz, és a leépített munkásoknak be kellett érniük lényegesen rosszabb munkafeltételekkel és alacsonyabb bérekkel a szolgáltató szektorban.³⁷ A munkásság fragmentálódását a globalizációval már Michael Burawoy is megállapította, aki arról írt, hogy a kapitalizmus a hegemon despotizmus felé halad, ahol a munkások alkupozícióit jelentősen lerontja a tőke mobilitása és a munkásosztály megosztottsága.³⁸ Ezekre a fejleményekre Rézler Gyula is felfigyelt.

Rézler Gyula felesége halála után, 90 éves korában sokat foglalkozott a hazatelepülés gondolatával. Kötődését elősegítette, hogy több hazai egyetemre is meghívták vendéglőelőadónak. Oktatói feladatainak a legnagyobb lelkiismeretességgel és a tőle megszokott alaposítással tett eleget, 2011 októberében bekövetkezett váratlan haláláig. Élete sok tekintetben metaforikusan példázta a magyar történelemnek egy igen ellentmondásos és máig nem kellőképpen tisztázott időszakát, amely azonban nem lehet akadály annak, hogy a hazai tudományos életben megérdemelt helyére kerüljön ez a történelmi kihívások által determinált, gazdag kutatói életpálya.

Miközben a fenti okok megakadályozták, hogy Rézler folytathassa magyar munkáskutatásait, érdemes végezetül kitekinteni arra, hogyan alakult az első nagy munkásszociológus öröksége a második világháború után. Az ideológiai dogmák az 1960-as években kezdtek el valamelyest fellazulni; ekkor íródott Haraszti Miklós szépirodalmi babérokra is igényt tartó munkásszociográfiája (amelyért egyébként perbe is fogták a szerzőt), az *Egy munkás a munkásállamban*³⁹ című életregény (hiszen a szerző az egyetemről való eltanácsolása után munkásként dolgozott), amely élesen szembefordult a hivatalos ideológiával. A kötet ugyan semmi mást nem mondott, mint amit a munkások maguk is éreztek: hogy t. i. a munkássors korántsem olyan irigylése méltó a munkásállamban, ahogyan azt a propaganda állítja, mint ahogyan a munkásság egységessége és kollektív tudata sem létezik a valódi gyári életben, mégis államellenes izgatással vádolták meg a szerzőt, hiszen „eretnek” megállapításai alapján ásták alá azt az idealizált és ideologikus munkásképet, amelyet feltáró kutatómunkával sehogy sem lehetett igazolni.

Miközben Haraszti a gyárban szerzett tapasztalataitól írt fordított értelmű „termelési kisregényt”, Kemény István nemcsak etnográfiai, hanem survey módszerekkel is tanulmányozta a munkásságot. Rézler útján

³⁷ Az automatizáció társadalmi hatásai. IN: TÓTH (2011)).

³⁸ Michael BURAWOY: *The Politics of Production: Factory Regimes under Capitalism and Socialism*. Verso, London, 1985.

³⁹ HARASZTI Miklós: *A Worker in a Worker's State*. New York, Universe Books, 1978. Magyarul Darabbér: *Egy munkás a munkásállamban* címmel jelent meg.

haladva igen eltérő iparágakban dolgozó és különböző lakóhelyeken élő munkáscsoportokat vizsgált. Kemény kutatásai bebizonyították, hogy az ipari munkásság sem társadalmi összetételében, sem pedig kultúrájában nem volt homogén, és a munkamegosztásban is kimutatható a rétegződés: a faluról bevándorló, többnyire szakképzetlen munkaerő a termelésben is általában alacsonyabb helyzetet foglalt el, mint a munkásdinasztiákból származó, kipróbált „szakik”, akik sokkal könnyebben tudták kisajátítani a kulcspozíciókat. Kemény István végül szegénységkutatásai miatt került közvetlen összeütközésbe a rendszerrel és kényszerült elhagyni Magyarországot.

A survey és az interjúk kutatásokat kombinálta Héthy Lajos és Makó Csaba, akik megállapították és pontosan leírták az informális béralku folyamatát. A kutatók figyeltek arra, hogy miközben a munkások kollektíven ritkán képviselik érdekeit (vagy inkább nincs erre lehetőségük), egyes dolgozók – a magasan képzett és a termelésben fontos szerepet játszó munkások – sokszor nagyon hatékonyan tudtak fellépni a vezetőkkal szemben a bérvitákban. Ezen megfigyelés alapján fogalmazták meg azt a tézist, hogy az egyes munkafolyamatokat ellenőrző (kulcspozícióban levő) munkások informális alkupozíciói olyan erősek, hogy a vállalati vezetésnek is figyelembe kell vennie követeléseiket és elfogadható kompromisszumot kell keresnie, ha biztosítani akarja a termelés folyamatosságát. Az államszocializmusban is van tere tehát az informális béralkunak. A munkások fegyvere a bérharcban a munka lassítása, esetenként szabotálása, a termelési eredmények rontása és végső esetben a felmondás. Minél pótolhatatlanabb munkásokról van szó, annál erősebbek az informális alkupozíciók, illetve erősebb a vállalatvezetésre nehezedő nyomás, hogy meg kell egyeznie a munkásokkal.

A munkástudat individualizálódására Szalai Erzsébet is felfigyelt.⁴⁰ A munkásközösségek kollektív tudatát hatékonyan semlegesítette a kollektív cselekvés eszközeinek (szakszervezet, egyletek, klubok, pártok, stb.) állami felügyelet alá vonása, és az individuális cselekvés preferálása szemben a közösségi fellépéssel. A folyamat egyébként már az 1956-os forradalom leverése után elkezdődött, amikor a munkásságnak fel kellett adnia politikai követeléseit, és be kellett érnie az állampárt által ígért életszínvonal-politikával. Ahogyan egy 1970-es évek közepén felvett nagy munkáskutatás anyagai bizonyítják, ez a politika a magyar munkásságot sikeresen fragmentálta és atomizálta: nemhogy forradalmi tudat nincs (akár a rendszerrel szemben, ahogyan azt 1956-ban megfigyelhettük), hanem a sorsközösségnek sem sok elemét lehet kiolvasni a különböző életsorsok elbeszéléséből. A munkásság ekkorra már egész biztosan nem volt forradalmi osztály; nemcsak hogy nagyon sokféle helyről és családból verbuválódott, hanem a sokat emlegetett társadalmi egysé-

⁴⁰ SZALAI Erzsébet: *Beszélgetések a gazdasági reformról.* Budapest, 1986.

get sem érezte, tudta a magáénak. A kitörést egyértelműen az értelmiségi életbe való felemelkedés jelentette a számukra, mint ahogyan a munkáséletben többnyire azok sem láttak sok perspektívát, akik koruknál vagy lehetőségeiknél fogva beleragadtak a közös sorsba.⁴¹

A kollektív cselekvésről való „lenevelés” és az állami paternalista rendszerben való szocializáció szomorú következményei éppen a rendszerváltásnál mutatkoztak meg, amikor a munkások – megszabadulva az állampárt gyámkodásától – saját érdekeik védelmére sem tudtak megszerveződni. A munkáskutatás sokáig úgy járt, mint Rézler magyarországi kutatásai idején: a munkásokat összemosták a bukott diktatúrával, annak ellenére, hogy abban soha nem játszottak vezető szerepet.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a 2000-es évek eleje óta több irányban is történt előrelépés a hazai munkáskutatás terén. Nemzetközileg is rangos díjban részesült Mark Pittaway posztumusz megjelent kötete, amelyik a doktori disszertációjából „nőtt ki” (*The Worker's State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944-1958*), és amelyet 2012-ben a Hungarian Studies Association (HSA) az év legjobb magyar tematikájú könyvének választott. A könyv nemcsak a sztálinista rezsimek kiépülésének nemzetközi és hazai kutatásában nyitott új fejezetet, hanem 1956-ot is olyan perspektívából vizsgálta meg, amelyről nem készült ilyen szisztematikus, elmélyült levéltári kutatómunkán alapuló, nemzetközi feldolgozás az ipari munkásság szemszögéből. A történész három eltérő munkásközösség, az újpesti, a zalai és a tatabányai munkások példáján keresztül vizsgálja, hogyan éltek meg a háború végét, a szovjet hadsereg bevonulását, a „népi demokráciának” nevezett időszakot, majd pedig a sztálini diktatúra, az egypártrendszer és a személyi kultusz kiépülését, és arra a kérdésre keresi a választ, milyen okok miatt fordultak szembe a kommunista hatalommal azok a munkások is, akik kezdetben rokonszenveztek a munkáspártokkal. A három vizsgált közösség közül az újpesti tekinthető a leginkább „hagyományos”, szociáldemokrata kötődésű közösségnek; a zalai munkások falvakban éltek, és inkább az egyház, a vallás határozta meg a gondolkodásukat, és végül, a legradikálisabb közösségnek tekinthető a tatabányai bányász-közösség, amely fogékony volt mind a szélsőjobboldali, mind pedig a szélsőbaloldali ideológiára. A kommunistáknak eltérő támogatottságuk volt a három közösségben, de végül mindhárom közeg munkásait sikerült szembefordítani a rendszerrel, amely aztán elvezetett a forradalom kirobbanásáig és a fegyveres ellenállásig.⁴²

Természetesen a hazai szakirodalomban is történtek előrelépések;

⁴¹ BARTHA Eszter: *Munkáséletmód az 1970-es évek Magyarországon: Tudomány és politika*. Kézirat.

⁴² Mark PITTAWAY: *The Worker's State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944-1958*. Pittsburgh University Press, Pittsburgh, 2012, 202-229.

csak példaként említem Valuch Tibor, Paládi-Kovács Attila, Kuczi Tibor és Belényi Gyula nevét.⁴³ Varga Zsuzsanna a kétlaki munkások életét tanulmányozta, akik az ideológia ellenére a megvalósult szocializmusban sem számítottak teljes értékű munkásnak.⁴⁴ Valuch Tibor nagyon sokat tett azért, hogy a munkások akármilyen előjelű, ideológiákkal terhelt ábrázolását felváltsa az az objektív, statisztikai, történeti forrásokkal és etnográfiai megfigyelésekkel alátámasztható, mikrotörténeti irányultságú, de általános szintézisre is törekvő munkáskutatás, amelynek elindítását Rézler Gyula annyira szorgalmazta Magyarországon.⁴⁵ Erre a történeti szemléletre példa a Rainer M. János és Valuch Tibor szerkesztésében nemrég megjelent, *Munkások '56* című kötet, amelyet nyilvánvalóan nem véletlenül választott „évfordulós” témának az 1956-os Intézet,⁴⁶ illetve az *Egy másik Kelet-Európa: Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*, Bartha Eszter és Bezsenyi Tamás szerkesztésében,⁴⁷ amely egyúttal arra az interdiszciplináris megközelítésre is törekszik, amelynek szellemében Rézler Gyula létrehozta a sajnálatosan rövid életű, integrált Munkatudományi Intézetet.

A Rézler Gyula által kidolgozott módszerek és az általa megálmodott munkatudomány így, ha hosszú idő után is, de ma is elevenen és inspirálóan hatnak a magyar munkáskutatásokra. Az a történeti objektivitás és ideológiai függetlenség, amelyet ő kiemelten fontosnak tartott a saját kutatási programjában és tudományos pályája alakításában pedig akkor is követendő példa marad, ha a közép-európai feltételek igen sok korszakban megakadályozták ennek az ethosznak az érvényesülését.

---

⁴³ Hosszabb ismertetésre terjedelmi korlátok miatt nem nyílik lehetőség, de lásd: VALUCH Tibor: *A jelenkori munkástörténet Kelet-Közép-Európában – historiográfiai közelítése*. Múltunk, 2017/2, 1–21; BARTHA Eszter: *A munkástörténet-írás új perspektívái: Bevezetés*. IN: UÓ-BEZZENYI Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa: Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. Budapest, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2017, 7–28.

⁴⁴ VARGA Zsuzsanna: *Mit ér a munkás, ha paraszt (is)? A falusi munkásság és a hatalom a Kádár-korszakban*. Korall, 2012, 13. évf. 49 sz. 37–57.

⁴⁵ VALUCH Tibor: *Munkás-társadalom-történet: Közelítések és fogalmi kérdések*. Korall, 2012, 13. évf. 49 sz. 5–16.

⁴⁶ RAINER M. János – VALUCH Tibor (szerk.): *Munkások '56*. Az 1956-os Intézet XXII. évkönyve. Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 2017.

⁴⁷ BARTHA-BEZZENYI (2017).